

FRANZ WERFEL

10. 9. 1890 - 26. 8. 1945

*"Já, jen já jsem jak sklo.
Proti mně vrhá svět,
co se mu nikam už nevešlo.
Druzí jsou jak dřevo a železo,
pyšní až dost na svůj pevný charakter,
na svou neprůsvitnost,
někdy se po mně ohlédnou a vidí mě jen,
když jsem prostupujícím proudem
oslepen, zanesen."*

/Přítel světa/

10. září 1890 se Rudolfu a Albíně Werfelovým v tehdejší Rytířské ulici číslo 11 v Praze narodilo první dítě, syn Franz Viktor. Otec kdysi převzal po dědečkovi silně zadluženou továrnu na rukavice a v krátké době z ní učinil prosperující firmu. Zanedlouho se manželům Werfelovým narodily ještě dvě dcery a byt byl pro rodinu malý. Přestěhovali se proto do tehdejší Mariánské (dnes Opletalovy) ulice. O Franze se starala většinou chůva, vychovatelka, posluhovačka i kuchařka v jedné osobě, Barbora Šimůnková, která mu byla po celé dětství nejbližší (Werfel jí v roce 1929 sklenul láskyplný pomník v románě **Barbara neboli Zbožnost**).

Jako mnoho dětí z pražských německých rodin chodil také Werfel do obecné školy k piaristům v Panské ulici, kde se však neučil moc dobře. Stejně tak později na německém gymnáziu Na Příkopě. Více než učení se věnoval četbě Karla Maye a horlivým návštěvám Nového německého divadla (zejména, když se hrály Verdiho opery). Werfelův nezáměr o studium způsobil, že musel opakovat tercii. Od kvarty pak přešel na Akademické gymnázium ve Štěpánské ulici, kde však nebyl o nic pilnější. Během studia se seznámil se svou velkou láskou Marií Glaserovou, jejíž otec, majitel továrny na čokoládu, pořádal tehdy módní zahradní umělecké dýchánky. Werfel na těchto dýchánkách začal veřejně recitovat své prvotiny. U slečny Glaserové však milostné úspěchy neměl.

V té době také pravidelně navštěvoval kavárnu Arco, kde hodiny vysedával s přáteli

Willy Haasem, Paulem Kornfeldem, Franzem Janowitzem, Ernstem Popperem a dalšími. Společně si navzájem četli své spisovatelské pokusy a nemilosrdně se kritizovali. Později začal Werfel posílat své verše do novin a časopisů, které znal, ale bez úspěchu. V únoru roku 1908 mu však vídeňský deník Die Zeit uveřejnil báseň *Zahrady ve městě*.

Na podzim roku 1909 otec rozhodl, že Franz bude buď studovat na univerzitě, nebo nastoupí dráhu obchodníka, aby jednou převzal jeho závod. Werfel, se Franz rozhodl, že bude pokračovat ve studiu, ale na filozofické i právnické fakultě byl spíše občasným návštěvníkem. Pokud studoval, pak nejrozmanitější literární revue v kavárnách Arco, Edison a Continental.

Po roce Werfelův otec usoudil, že by jeho syn měl změnit prostředí, a sjednal mu v Hamburku u speditérské firmy Bratsch & Rothenstein volontérství. Franz se tedy odebral do severního Německa, kde však dělal všechno proto, aby neuspěl. Jediný zájem měl o uplatnění své básnické sbírky *Přítel světa* (1911), kterou poslal berlínskému nakladateli Alexovi Junckerovi. Od Junckera však nedostal delší dobu žádnou odpověď, a proto ho potěšilo, když mu Karl Kraus oznámil, že mu několik básní sbírky uveřejní ve svém časopise Pochodeň. To Junckera přimělo k uveřejnění Werfelovy sbírky, která měla velký úspěch a z Werfela se doslova přes noc stal jeden z nejvýznamnějších soudobých německých básníků. Za tři týdny se sbírka dočkala druhého vydání a v mnoha novinách o ní vycházely rozmanité recenze. Werfela se tedy ani nedotkla skutečnost, že ho firma Bratsch a Rothenstein propustila

Na podzim roku 1911 si Werfel odbýval jednorozční dobrovolnictví u 8. dělostřeleckého pluku jako velitel. Po návratu se seznámil s Kurtem Wolffem, který mu nabídl místo lektora ve vlastním podniku. Souhlasil i s Werfelovým návrhem na knižnici mladých nadějných autorů Der jüngste Tag (den Posledního soudu). Werfel tu uvedl Kafku, Trakla, Hasenclevera, samozřejmě i své přátele, a velmi stál o to, aby se v jeho knižnici a u Wolffa vůbec vydával Karl Kraus. Bylo možná životním paradoxem, že se z Werfela a Krause stali posléze úhlavní nepřátelé.

V roce 1914 publikoval Karl Kraus druhou Werfelovu sbírku pod názvem Jsme (1913) a zároveň psal o tom, že *"díky plodivému virtuosu dětství Werfelovi se v českém hlavním městě množí němečtí básníci jako ondatry"*. Později mu Werfel stál za celou záštipnou stať Literatura aneb Ono se uvidí. Werfel se Krausovi odvděčil tím, že ve hře *Zrcadlový člověk* (1920-1921) obdařil mefistofelské "druhé Já" hlavní postavy krausovkými rysy až do klíčové podoby

Werfelův otec se nakonec smířil s tím, že Franz rukavičkářskou firmu nepřevzme. Dokonce se staral o to, aby syn nebyl v nakladatelství platově šizen. Požádal však Kurta Wolffa, ať se postará, aby se Franz dopracoval alespoň k doktorátu.

V létě 1914 vypukla první světová válka a 31. července se Werfel musel hlásit u svého hradčanského pluku. Roku 1915 vydal svoji třetí sbírku *Navzájem* a s úspěchem se hrála jeho verze Euripídových Trójanek. V listopadu 1915 při pravidelné lékařské prohlídce poznal v pražské posádkové nemocnici mladou sestru Gertrudu Spirkovou. Zamiloval se do ní a chtěl se s ní oženit a usadit ve Vídni. Na jaře roku 1916 však narukoval do Kostelce nad Labem a odtud odjel do haličského Hódowa, kde působil jako telefonista a kurýr. Nedopadl tedy nejhůře, protože mohl bydlet v soukromí a o mírných podmínkách služby svědčí jeho vlastní slova: "*Ještě nikdy jsem se nevěnoval psaní tak intenzívně*".

Werfelovi přátelé, kteří zastupovali velmi vysoká místa ve Vídni, dosáhli toho, že byl v listopadu roku 1917 přeložen do Vojenského tiskového střediska v hlavním městě. Stalo se tak právě včas, protože za velké ruské ofenzívy telefonní ústřednu v Hódowě, kde do té doby Werfel sloužil, zasáhl těžký granát. Vojenská propagační úřadovna ve Vídni byla útočištěm pro řadu významných literátů. Působil zde také Rainer Maria Rilke, Stefan Zweig, Robert Musil, Hugo von Hofmannsthal, Peter Altenberg a dokonce i dávný pražský známý Egon Erwin Kisch. Werfel se v té době sice musel těžce prohřešovat proti svým uměleckým zásadám, protože mezi jeho povinnosti patřilo sepisování dětských knížek o válčení, proslovů k vernisážím různých vojenských výstav, pohádek o neexistujících hrdinstvích, ale přece jen to bylo lepší než bojovat v zákopech. Navíc mohl bydlet dokonce i v hotelu a volně se stýkat s přáteli i mimo úřad. Spokojen byl zejména s tím, že našel ve Vídni "druhé Arco": kavárnu Central.

Začal také navštěvovat pravidelné večírky, které pořádala Alma Mahlerová, vdova po známém skladateli, bývalá milenka malíře Oskara Kokoschky a tehdy manželka architekta Waltera Gropia, který v té době sloužil na frontě. To však Almě nebránilo pořádat velkolepé dýchánky pro kohokoliv, kdo v tu dobu v Evropě něco znamenal. Werfel i Alma Mahlerová v sobě okamžitě našli zalíbení. Almin vztah k Werfelovi byl velice složitý a nikoliv bez nedorozumění, roztržek, hádek a ponížení. Alma měla na mnohé veřejné záležitosti názory naprosto jiné než Werfel a navíc později netajila své sympatie k Mussolinimu, Frankovi a k mnohým rysům samotného Hitlera. Almino a Franzovo manželství uzavřené 6. července roku 1929 (předtím se rozvedla s Gropiem, nepřestala se s ním však nikdy stýkat) vydrželo asi díky společné vášnivé lásce k hudbě (Alma i sama komponovala, zhudebnila několik Werfelových básní a společně překládali libreta Verdiho oper), Almině obdivu k Werfelovu umění a samozřejmě díky jeho věhlasu - a také asi proto, že Werfel velkoryse přecházel některá Almina prchavá milostná dobrodružství. 2. srpna 1918 se Almě narodil syn, kterého pokřtili na Martina Johannese. Nebylo zřejmé, kdo je otcem, zda Werfel nebo Gropius. Alma

prohlásila za otce Werfela. Dítě se však narodilo s nevyлéčitelnou nemocí a záhy zemřelo. Werfel to měl za jakýsi neblahý zásah osudu a od této můry se osvobodil až hrou *Kozlí zpěv*, dramatem - horrorem, kde jeho postoj kolísá mezi sympatiemi k revoluční vzpouře a obavami ze zvířecosti v člověku.

Werfelova sláva stoupala nepřetržitě až do jeho smrti, navzdory válce a emigraci do jiného prostředí. Náklady jeho knih šly do statisíců, jeho hry se hrály na nejpřednějších scénách v Evropě i na Broadwayi a o jejich inscenování se ucházeli významní režiséři. Werfelova popularita přehlušovala hlasy, které mu vytýkaly upovídánost, občasnou lacinost, opakování některých technických fint atd. Franz bral tyto hlasy vážně. Dokonce tak vážně, že jej na přelomu dvacátých a třicátých let postihlo něco jako pochybovačná krize: „*Jakému vkusu to hovím? Slyší mě ti, o které se ucházím?*“ Tento motiv nevyslyšeného poselství se ozývá v dramatech *Pavel mezi Židy* (1926), *Juarez a Maxmilián* (1924), *Království Boží v Čechách* (1930) i v několika velkých prózách - *Verdi* (1923) a *Čtyřicet dnů* (1933).

Přímým podnětem pro napsání románové epopoje *Čtyřicet dnů* byla pro Werfela v roce 1929 návštěva v damašské továrně na koberce, kde pracovaly zmrzačené a hladem sešlé děti arménských uprchlíků. Werfel psal knihu od července 1932 do března 1933. Dodnes čtenáře uchvacuje mravní síla příběhu, líčícího hrdinství hloučku špatně vyzbrojených arménských sedláků, kteří dokázali čelit za nepředstavitelných strastí mnohonásobné přesile nepřátel.

Werfelovi postupně hrozí, že jeho křesťanský humanismus nebude vyslyšen a že bude vyhlazen z povrchu zemského. Dochází k tomu, že jeho knihy jsou v Německu páleny na hranicích. V době anšlusu Rakouska je našťěstí zrovna na Capri, takže naprostou náhodou unikne zatčení. S Almou odjíždí Werfel do Francie, kde jsou nejprve nějaký čas v Paříži, a později žijí v rybářské vesnici Sanary-sur-Mer až do přepadení Francie Němci v roce 1940.

Werfel, ač vždy tvrdil, že nemá s politikou nic společného, byl do ní vtažen prostřednictvím umění, ať již chtěl nebo ne. Po uzavření mnichovské dohody píše několik hněvivých protestů do mnoha exilových listů a po okupaci Československa se v Marseille hlásí do československé zahraniční armády. Pro svůj zdravotní stav (po těžkém srdečním záchvatu) není přijat. Šťastnou souhrou náhod se z Československa podaří uniknout i Werfelovým rodičům a sestře, kteří se usadí v Marseille.

Po útoku wehrmachtu na Francouzskou republiku Werfel vytuší, co mu hrozí, a na radu přátel se rozhodne odejít do USA. To už v té době není nijak snadné. Werfelovi musí nejprve překonat spoustu úředních překážek, než získají příslušná povolení a teprve potom se vydávají na cestu. Podaří se jim přejít Pyreneje do Španělska a v Lisabonu se nalodit na

parník Nea Hellas. 13. října 1940 vstupují na americkou půdu. Na rozdíl od jiných emigrantů, včetně Thomase Manna, měl Werfel v USA od počátku nejen znamenitou pověst (byl tu již jednou, když zde slavil bouřlivé úspěchy *Kozlí zpěv*), ale i poměrně slušné hmotné zajištění.

V roce 1941 vyšla Werfelovi útlá, ale mistrovsky zpracovaná novela *Bledě modré ženské písmo*. Děj této novely se odehrává v Rakousku roku 1936. V té době červencová smlouva rakouského kancléře Schuschnigga s Hitlerem otevřela dveře pozdějšímu nacistickému záboru. Na tomto politickém pozadí kreslí Werfel příběh vysokého úředníka na ministerstvu vyučování Leonidase, člověka s úspěšnou kariérou, do jehož poklidného života zasáhne student židovského původu, který nesmí studovat v Německu. Nyní začíná osobní drama člověka, považujícího se až dosud za charakterního a bezúhonného: očistit si svědomí nebo zamlčet svou dávnou vinu. Werfel vytvořil v osobě Leonidase jakýsi předobraz předválečného Rakouska, jehož vůdčí osobnosti svou liknavostí, nerozhodností a chytráctvím připravily cestu hitlerovské anexi.

11. května 1942 vyšel v USA Werfelův román *Píseň o Bernadettě*. Tímto románem Werfel splnil slib, že oslaví Bernadettu Soubirousovou, jestliže se on a jeho žena zachrání před nacismem. V červnu roku 1940, po zhroucení Francie se Werfel se svou ženou několik neděl skrývali v Lurdách. Werfel zde poznal zázračnou historii děvčátka Bernadetty Soubirousové a zázračné skutky lurdských uzdravení. Jednoho dne ve své veliké tísní složil Werfel slib: "Vyvážnu-li z tohoto zoufalého postavení a bude-li mi dopřáno dosíci spásného pobřeží Ameriky, pak především před jakoukoliv jinou prací zapěji píseň o Bernadettě, pokud na to mé schopnosti stačí." Román se stal v USA dlouhodobým bestsellerem, dosáhl několikamilionového nákladu a byl i úspěšně zfilmován.

V Americe svedl Werfel ještě bezúspěšný boj o komedii *Jacobowsky a plukovník* (1943). Nepřál si sice, aby byla uvedena v podobě, kterou považoval za zmrzačenou, ale ve své neznalosti amerických triků postoupil provozovací práva jedné broadwayské společnosti. Dílo bylo přepracováno a nakonec uvedeno s velkým úspěchem.

26. srpna 1945 Franz Werfel zemřel na svůj čtvrtý infarkt. V červenci 1975 byly podle přání Almy Mahlerové-Werfelové, která zemřela krátce předtím, tělesné ostatky Franze Werfela vyzdvíženy z amerického hrobu, převezeny do Vídně a uloženy po bok jeho ženy, která podle spisovatelových slov byla jeho "štěstím i neštěstím".

Mezi další Werfelova významná díla patří: *Nemluva* (1922), *Malé poměry* (1927), *Tajemství jednoho člověka* (1927), *Sourozenci neapolští* (1931), *Zpronevěřené nebe* (1939), *Cella neboli Ti, kdož odolají* (1941), *Zlá legenda o utržené oprátce*, *Hvězda nenarozených* (1946).

"Franz Werfel patří k trojici nejvýznamnějších pražských německých spisovatelů (Kafka, Rilke, Werfel), kteří asi nejvíce proslavili to podivuhodné existování jiného jazyka v jiném prostředí, ten zvláštní pocit etnické ohroženosti nejpronikavěji transformovali do rozměrů daleko přesahujících jakoukoliv provincialitu, do dimenzí vpravdě objímajících svět, to navenek, a napřahujících se až na dno duše, to uvnitř. Ač spisovatel, básník, dramatik nadmíru úspěšný, byl zároveň autorem nepřestajně reflektujícím smysl své práce. Autorem schopným dělat si legraci sám ze sebe, ze svých vývorů."

/hk/